

Saygılıgil, F. (2014). Erken Cumhuriyet dönemi aydınlarından: Mediha Esenel (Berkes). *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 28. Sayı, 2014/1, s.229-240

Erken Cumhuriyet Dönemi Aydınlarından: Mediha Esenel (Berkes)

Feryal Saygılıgil*

Özet: Bu makalede Türkiye’de erken cumhuriyet döneminin bilim insanlarından Mediha Esenel’in (Berkes) kendi kaleminden aktardığı yaşam öyküsü ve sosyal bilimler alanında yapmış olduğu çalışmalara değinilmektedir. *Yurt ve Dünya* dergisi çevresinde yer alan Esenel 1940’lı yıllarda sosyal bilimlerde evrensel değerleri öne çıkaran bilim insanlarından biridir. 1940’lı yılların ikinci yarısında “komünist damgası” nedeniyle bilimsel araştırmalardan koparılır; çeviri yapmaya başlar. İlkokullar için kitap yazar. Hiçbir çevirisinde çeviren olarak adı yer almaz. Sosyolojide özellikle köy sosyolojisi alanında yapmış olduğu çalışmalar ilkler arasında yer almaktadır. Ayrıca Esenel’in toplumsal cinsiyet ve sosyal bilimlerde yöntem üzerine yapmış olduğu katkılar da günümüz sosyolojik tartışmaları açısından son derece önemlidir ve gün ışığına çıkarılmayı beklemektedir.

Anahtar Sözcükler: Mediha Esenel, Köy Sosyolojisi, *Yurt ve Dünya*, Toplumsal Cinsiyet, Yöntem

One of the Intellectuals of the Early Republican Era: Mediha Esenel (Berkes)

Abstract: In this essay biography of Mediha Esenel (Berkes), one of the scientists of the early Turkish republican era and her works in the area of social sciences are addressed. Esenel was active in the circles of *Yurt ve Dünya [Homeland and the World]* periodical and in 1940s she was one of the scientists specifically emphasizing the universal values in the social sciences. In the second half of 1940s she was detached from the scientific researches due to “being labelled as a communist” and began to engage in translation works. She wrote books for the elementary schools. In none of her translations we can see her name as the translator. In sociology, especially in rural sociology, her works were among the firsts. Besides, contributions of Esenel on the method to study in gender and social sciences are extremely important.

Keywords: Mediha Esenel, Rural Sociology, *Yurt ve Dünya*, Gender, Methodology

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, s. feryal@gmail.com.

Herkes bu dünyaya kendi penceresinden bakar; hele toplumumuzda, erkeklerle kadınlar birbirlerinden farklı deneyimler yaşar. Topluma bakış açıları oldukça farklıdır. Ben toplumdaki hızlı değişimlerin ta içinde bulundum; bu yüzden kendimi şanslı sayıyor, bir kadın olarak gençlere söyleyebilecek sözlerim bulunduğuna inanıyorum.
(Esenel, 1999, s. 4)

Giriş

Mills, tarih yazımında biyografilerinin öneminden söz açar. Ona göre, biyografi ile tarih sorunlarını ele almayan; toplum içinde bunların kendi aralarındaki bağlantıya önem vermeyen bir toplumsal inceleme ya da araştırma entelektüel açıdan eksik kalır (Mills, 2007, s. 17). Biyografilerin çeşitli olabilmelerinin nedeni, soruna insanın hangi gündelik hayat ortamının içinde örgütlendirildiği tarihsel yapılar açısından bakmak gerektiğidir (Mills, 2007, s. 259). Bireyi anlamak açısından ekonomik ve siyasal rollerin yapısal ilişkileri kadar tarihsel süreci de göz önüne almak gerekir (Mills, 2007, s. 267). Oto-biyografi ise kişinin kendi üzerine düşünerek yaşam öyküsünü kaleme almasıdır. Bu yazım tarzı kişinin algısı üzerinden tarihsel ve siyasal süreçlere bakmayı ve bu süreçlerin bireyin üzerindeki etkisini serimler.

Kadınlar otobiyografi yazmaya başlayınca hem kamusal alana hem zihin dünyasına adım atarlar (akt. Aksoy, 2009, s. 212). Esenel'in de kendi yaşam öyküsü yazmasının nedeni hem kendi üzerine düşünmeye başlaması hem de başkalarıyla ilişki kurmak istemesidir:

Aradan çok uzun zaman geçtiği için, önceleri işin içine bir türlü giremiyordum. Sonraları, elli beş altmış yıl öncesinden belleğimin bir köşesine sıkışmış olan anılar bilincime hücum eder oldular. Bunlardan bir kısmı, belki de bilinçaltına sıkışmış, 'varlıklarından bile' o zamana kadar pek haberdar olmadığım düşüncelerdi. Yirminci yüzyılın ilk yarısını düşünün düşünün öyle bir duruma geldim ki, artık o çağda yaşıyor gibi oldum (Esenel, 1999, s. 8).

Esenel'in kitabı (1999) yaşam öyküsü üzerinden bir dönemi anlamak, fikir haritasını çıkartmak için çok büyük önem taşımakta; erken cumhuriyet dönemini yeniden düşünmemiz için ipuçları sunmaktadır. Kadınların kendi kimliklerini kurmalarının hikâyesini anlattıklarından otobiyografiler kadın araştırmalarında çok özel bir önem kazanır (Aksoy, 2009, s. 63). Otobiyografi yazarı kamusal yaşamını aktardığı kadar özel yaşamını da yazar; bir anlamda onu politikleştirir. Erkeklerin baskın dünyası altında kimliğini oluşturma süreçleriyle ilgili bilgi aktarma, bu dünyayla başa çıkabilmek için geliştirdikleri direniş mekanizmalarıyla ilgili taktikler sunma çabasında bulunurlar. Virginia Woolf yazdıklarında bir kadının yazmak istediğinde nasıl erkek değerleriyle karşı karşıya kaldığını anlatır. Her zaman için ortada önceden belirlenmiş iktidar ve nüfuz yapısı vardır. Eğer bir kadın şimdiye kadar ona sunulmuş, kendisini ezen cinsiyetçi dili kullanıyorsa; bedeniyle, söylemiyle, yapaylığıyla

erilliğin tahakkümünü taşıyordu. İkinci Dünya savaşı öncesinde 1938 Haziran'ında yazılmış *Üç Gine* (Woolf, 2010) isimli en öfkeli sesinin duyulduğu kitabında adeta erkeklerin sözcüklerini tekrarlamaya, yöntemlerini kullanmaya meydan okur. Ona göre kadınlar ancak, verili dilin dışında kalarak, kendi sözcüklerini yaratarak kendi tarihlerine sahip çıkabilirler. Mesele, hangi öykülerin nasıl anlatılacağına karar vermektir. Mediha Hanım için de öyküsünü anlatmasının zamanı gelmişti. *Geç Kalmış Bir Kitap*'ın yazarı Mediha Esenel (Berkes) Niyazi Berkes'in eski karısıydı. Esenel soyadı, kitabı alıp okuyuncaya kadar bizde hiçbir çağrışım yapmamıştı. Oysa Mediha Hanım, boşandıktan sonra sessizce eski soyadı olan Esenel'i almış ve yılların yorgunluğu ve küskünlüğüyle köşesine çekilmeyi uygun görmüştü. Pierre Bourdieu'nün geliştirdiği *habitus* kavramından burada söz edilebilir. Bourdieu, bireyselin ve toplumsalın inşasında her iki alanı da ilgilendiren pratiklerin birbirinin içinden geçerek nasıl oluştuğunu, bu dolayımı ve eylemlilikleri anlamanın insanın kimliklerinin yapı bozumunda nasıl yararlı olacağını söyleyerek zihnimizi açar. Bir kurgu olarak *habitus* bireysel yaşantının deneyimini (*Erlebnis*) ve tarihini de içerir. Söz konusu edilen öz yaşam öyküsü oluşturan, toplumsal süreçlerle etkileşimde olan, eyleyen, anlamlandıran bir öznedir

Aksoy'a göre, otobiyografi yazmak erkeklerin yazdığı tarihe bir kadın olarak katılma, bu tarihi kadınların da yer aldığı bir tarihe dönüştürme özlemini dile getirir (Aksoy, 2009, s. 64). Bu yazıda Esenel'in otobiyografi kitabında anlattıklarından ve kendisiyle görüşmelerimizde¹ aktardıklarından yola çıkarak erken cumhuriyet dönemi sosyal bilimcilerinden bir bilim kadınının yaşam öyküsüne, eyleyen bir özne oluş süreçlerine değinilecek; ayrıca bir sosyal bilimci olarak köy sosyolojisi alanında yapmış olduğu çalışmalarının ve yönteminin önemi vurgulanmaya çalışılacaktır.

Yaşam Öyküsü

Mediha Esenel, Birinci Dünya Savaşı başlarında doğmuş, iki dünya savaşı geçirmiş bir bilim kadınıdır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında pek çok öncü kadını yetiştirmiş olan Erenköy Kız Lisesi'ni (Saygılıgil, 2010) bitirdikten sonra 1935 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nden mezun olur. Okumaya o kadar düşkündür ki çok da fazla tanımadan, biraz da Amerika'ya gidebilmek için o yıl Niyazi Berkes'le evlenir ve birlikte Amerika Birleşik Devletleri'nin Chicago Üniversitesi'ne giderek genel sosyoloji, folklor, arkeoloji, sosyal antropoloji eğitimi alır. 1939 yılında Türkiye'ye dönerler. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ne Niyazi Berkes doçent, Mediha Esenel asistan olarak atanır. Bu yıllarda Esenel bir yandan arkadaşlarıyla

¹ Esenel'le ilk görüşmemiz kitabını okuduktan sonra Beril Eyüboğlu'yla birlikte 2001 yılının 15 Ocak tarihinde gerçekleşmişti. Daha sonra evine gidip gelmelerimiz devam etti.

*Yurt ve Dünya*² dergisini çıkarırken, diğer yandan üniversitede yaptığı folklor araştırmalarına bağlı olarak köy çalışmalarını yürütür. Esnel *Yurt ve Dünya* dergisinin çıkartılma kararını şöyle anlatır:

Bir dergi çıkartmaya Niyazi ve Adnan karar vermişti. Onlara hemen Pertev de katıldı. Behice ise önceleri dergi ile hiç ilgilenmedi. Bunun üzerine Niyazi “Behice, kendi şahsı ile ilgili olmadıkça hiçbir şeyle ilgilenmez, iyisi mi biz onu yazı işleri müdürü yapalım, ilgileysin” dedi. Bunu Behice’ye teklif ettiler. Behice gayet memnun kalarak kabul etti ve dergi ile ilgilenmeye başladı. Böylece derginin imtiyaz sahibi ve neşriyat müdürü Behice Boran oldu... (Esnel’den akt. Ağduk Gevrek, 1998, s. 256).

Esnel’in doktora tezi ilk gittiği yer olan Ankara’ya yakın Elvan köyü üzerindedir. Bu arada da Maarif Koleji’nde felsefe, psikoloji ve sosyoloji dersleri verir. O dönemin Ankara’sını Esnel’den öğrenmek heyecan verici: Garip hareketi yeni başlamıştır. Orhan Veli en yakın arkadaşlarından biridir. Ankara’nın meşhur iki pastanesinde Sabahattin Ali, Nurullah Ataç başta olmak üzere kıyasıya edebiyat tartışmaları yapılır. Esnel, güzel sanatların bütün dallarına meraklı olmakla beraber tam bir müzik tutkunudur. Fakültede verilen klasik batı müziği konserlerini hemen hiç kaçırmaz (Saygılıgil görüşme, 2001).

Esnel, ilk köy araştırması yapan insanlar arasında yer alır (Özbay, 2000, s. 52). Köyü ve köylüyü kendi gözlemlerine dayanarak anlattığı çalışmaları 1940’lı yıllarda yazarları arasında Niyazi Berkes, Pertev Naili Boratav, Adnan Cemgil, Behice Boran, Cevdet Kudret ve Sabahattin Ali’nin de yer aldığı *Yurt ve Dünya* dergisinde yayımlanır. Esnel, bu çalışmasında sadece köyü ve köylüyü anlatmakla kalmaz, köylerdeki kadınların durumuna, kadın ve erkek dünyasına da değinir. Esnel’in ayrıca “Hüseyin Rahmi’nin Romanlarında Kadın Tipleri” ve bitirme tezi olan “Batıl İnançlar” gibi çalışmaları da dikkate değerdir. Bu arada Esnel *Vatan* ve *Tan* gazetelerinde de yazılar yazar.

1946–1948 yılları arasında Maarif Vekili (Milli Eğitim Bakanı), Reşat Şemsettin Sırer bir yandan “fesat ocakları” adını verdiği köy enstitülerini tasfiye ederken bir yandan da solcu profesörlerin defterini dürmeye çalışır. Esnel de sindirme politikalarından nasibini alır. Maarif Vekili tarafından köyler hakkında ne düşünüp düşünmediği ile ilgili sorguya çekilir. Esnel küçük çocuğundan dolayı baskı ortamına daha fazla dayanamayarak istifa eder. Zor günler başlar. Yaşadığı süreci “Reşat Şemsettin Sırer başta olmak üzere bizimle

² 1941 ile 1944 yılları arasında toplam kırk iki sayı yayımlanan derginin çekirdek kadrosunda Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes, Mediha Esnel (Berkes), Behice Boran, Adnan Cemgil bulunmaktaydı. Bu kadro dışında başka birçok yazar telif çeviri ve makale, öykü, şiirlerle katkıda bulunurlar. Dergi, Nisan 1944’de Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılır. Dergide en fazla yazısı bulunan ve dergide ağır işleri sırtlayan Adnan Cemgil’dir. *Yurt ve Dünya* Atatürkçü ilkeleri benimseyen bilim ve edebiyat dergisiydi. Dergide toplumsal ve ekonomik sorunlar tartışılır, iktidarın varlık vergisi, şehirleşme sorunu gibi bazı uygulamaları, ırkçılık-turançılık ve faşizm eleştirilir. Bkz. Ağduk-Gevrek, 1998.; Karadeniz, 2002.; Dinçer, 2008.

çok uğraştılar. Uzun bir süre iş bulamadım” diye özetlemektedir (Saygılıgil görüşme, 2001).

Arkadaşları, Pertev N. Boratav, Ahmet Cevdet Kudret ve Zekeriya Ser-tel özel alanda paylaşımcı oldukları halde Niyazi Berkes pek öyle değildir. İş bulduktan sonra hem evin hem de işin sorumluluğunu yüklenmek zorunda kalır. Esenel, 1940’lı yılların ikinci yarısından sonra bilimsel araştırmalardan kopar; çeviri yapmaya başlar. Yapı Kredi Bankası’na, Doğan Kardeş Yayınla-rı’na, Arkın Kitabevi’ne birçok çeviri yapar. İlkokullar için kitap yazar. Yediği “komünist” damgası yüzünden hiçbir çevirisinde çeviren olarak adı yer almaz. Çevirileri, “Bir heyet tarafından çevrilmiştir” ibaresiyle yayımlanır. 1953 yı-lında sekiz yaşındaki oğlu Fikret’le birlikte Kanada’ya, Niyazi Berkes’in yanına gider. Kanada’ya giderken yaşadığı bir olay, baskıların ne derece içine işlediği-nin bir göstergesidir.

Kanada’ya giderken, Roma’da geminin durması üzerine şehre indim. Bir de gördüm ki bir gün önceki seçimlerden dolayı her yerde kırmızı orak çekiçli bayraklar asılı. Dehşetli bir korku yaşadım. Derhal oradan kaçmak istedim. Zannettim ki beni hapsedecekler (Saygılıgil görüşme, 2001).

Benzer korkular yakın arkadaşı Sabahattin Ali’de de vardır. Esenel’e göre Ali’nin en büyük iki korkusu: hapsedilmek ve kitaplarının elinden alınmasıdır:

Sabahattin içimizde en hazırcevap olanımızdı. Bazen de havasında olmaz, cebinde her zaman taşıdığı kitaplarından çıkarıp okumaya başlardı. O her yerde, otobüste ayaktayken bile kitap okurdu... “Bir daha hapse girmemek için her şeye razıyım” di-yordu. Kafası romanlarıyla dolu çok değerli bir arkadaşımızdı. “Yazmak için huzur bulmam lazım” diyordu. Ne yazık ki huzuru hiç bir zaman bulamadı... Sabahattin Ali’nin başına gelen felaket benim duyduğum ilk siyasi cinayetti. Uzun bir süre ken-dime gelemedim... (Saygılıgil görüşme, 2001).

Kanada’da Türkçe kitapların ağırlıklı olduğu bir kütüphanede bir sene ka-dar çalışır. Oradaki işini tamamlayınca daha fazla kalmasının bir anlamı olma-dığını düşünerek geri döner. 1954’de Niyazi Berkes’le yolları tamamen ayrılır.

Esenel, 1955 yılında Denizcilik Bankası’nda İngilizce çevirmen olarak ça-lışmaya başlar. Oldukça ağır bir iştir. Hem evin sorumluluğu hem işin ağırlığı yıpratıcıdır, sigara içmeye de o dönemde başlar. Orada da haksızlıklar peşini bırakmaz. Beş yıl kadar çalışır. Lakin 1960’lı yıllarda Robert Kolej’de felsefe ve sosyoloji dersi vermeye başlayınca, biraz olsun nefes alma fırsatını bulur. O dönemde kendi deyimiyle boğazı yüzerek geçecek kadar iyi bir yüzücüdür. Okulda bulunduğu süre içinde, yaz tatillerinde öğrencileriyle birlikte köylere giderler. Uzun bir aradan sonra 1960-70’li yıllarda köyleri tekrar gözlemeleme fırsatını bulur. Oradaki yaşantının 1940’lı yıllardan pek de farklı olmadığını görür. Köye gidişlerinde, öğrencileriyle birlikte köylülerle dayanışma içinde

olurlar. Örneğin, köydeki ustaların da yardımıyla bir ilkokulu temelinden damına kadar yaparlar.

Mediha Esenel'in Köy Sosyolojisi ile İlgili Çalışmaları ve Sosyal Bilimlere Katkısı

Toplumbilimsel düşünce yeteneğinin varlığını gösteren en önemli belirtken, karşılaşılan sorunları bireyin dar yaşam ortamının sorunları olarak gören anlayış ile bu sorunları toplumsal yapının kamusal sorunları olarak ele alan anlayış arasındaki farklılıktır. (Mills, 2007, s. 20)

Esenel'in kitabı dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, kendi yaşam öyküsünü anlattığı otobiyografi özelliğini taşır. İkinci bölüm, köy araştırmalarında kullandığı yöntemle, üçüncü ve dördüncü bölümler Türkiye genelinde köy yaşamıyla ilgilidir. Esenel kitabının giriş bölümünde gözlemlerin kadın bakış açısından yapıldığını belirtir (Esenel, 1999, s. 13). Kitapta çoğunlukla *Yurt ve Dünya* dergisinde yayımlanmış sosyolojik araştırmaları ile doktora tezinden seçilmiş bazı bölümleri içeren yazılar bulunmaktadır. *Yurt ve Dünya*'da yirmi iki yazı incelenerek köylerle ilgili olmayan yazılar çıkartılır.

Yurt ve Dünya dergisi yazarlarının temel amacı çevrelerindeki gerçeği anlamaya çalışmaktır. Marksist bir bakış açısıyla, milli/geleneksel değerler yerine evrensel değerleri geçirerek toplumsal yapının öğelerini anlamaya çalışırlar. Esenel şöyle söz eder yaklaşımlarından:

Yurt ve Dünya Marksist ve sol bir dergiydi. Fakat komünist değildik. Gerçi Marksist olduğumuzu da beyan edemezdik. Çünkü çok fazla baskı vardı. Sosyalizme, sola, ilericiliğe açık, Atatürkçü idik (Esenel'den akt. Ağduk-Gevrek, 1998, s. 263).

Esenel, dergide köy sosyolojisiyle ilgili en çok yazı yazan araştırmacıdır. Bu konuda yazan diğer yazarlar Behice Boran ve Niyazi Berkes'dir. Esenel, köy sosyolojisiyle ilgili ilk makalesinde köye medeniyet götürmeden önce köyü tanımak gerektiğini dile getirir.

İlk olarak Esenel'in çalışmalarında kullandığı yöntemin öneminden söz etmek gerekecektir. Esenel, "bir topluluğu gündelik akışı içinde, o akışa katılarak gözlemlemeyi" (Esenel'den akt. Ergül, 2013, s. 5) doğru bulan *etnografik yöntemi* tercih eder. Bu tercihinin şöyle dile getirir:

Şimdiye kadar yapılan âdet ve gelenek incelemelerinde daima soyut olarak kalınmıştır. Örneğin, 'B.deki düğün âdetlerini anlatırken soyut bir düğün âdetinden bahsedilmiş, şöyle olur, böyle olur' şeklinde anlatılmıştır. Bu bilgilerin, bazen kaydedildiği gibi, baş tarafını birisi, orta kısmını diğeri ve sonunu da başkası anlatmıştır. Verilen bilgi tahminidir. Rakamlar hiçbir zaman tam değildir. Bundan başka, bu âdet oranının yerlisi tarafından gerçekte olduğu gibi değil de olması gerektiği şekilde anlatılmıştır. Ve diyebiliriz ki

böyle bir düşün aynen hiçbir yerde cereyan etmemiştir. Bizi ilgilendiren konu ise bir olayın olması gereken değil de, olduğu şeklidir (Esenel, 1999: 87).

Katılımcı gözlem etnografinin olmazsa olmaz koşuludur. Etnografadan beklenen, saha çalışması boyunca içeriden bir yaklaşım getirerek belirli mesele çerçevesinde gündelik örüntüleri gözlemlemesi ve yorumlamasıdır (Ergül, 2013, s. 5). Esenel'in meselesi köylüyü yakından tanımak ve anlamaya çalışmaktır. O nedenle köylüyle teması olmayan, onun dilini konuşmayan "anket" listeleriyle köye gidenleri, köylülere uygun olmayan kıyafetlerle köye gidip köy kahvesine oturup muhtara emrederek köyün ağalarından birini çağırarak ona sorular sormayı eleştirir. Bu anlayıştan yola çıkarak eleştirdiği bir diğer yaklaşım ulus-devlet kurulma sürecinde kaleme alınmış Yakup Kadri'nin *Yaban* isimli romanıdır. *Yurt ve Dünya*'nın ikinci sayısında Esenel'in eleştiri oklarından nasibini alan roman yazarı köylüyü tanımamakta ve bir takım soyut hükümler vermektedir. Örneğin köylüye yöneltilen sabun kullanmaması, cimriliği, nankörlüğü, mutsuzluğu, kendi toprağı dışında başka hiçbir yere önem vermemesi, çirkinliği, cahilliği gibi ithamların gerçeklikle hiçbir ilgisi yoktur Esenel'e göre:

Yakup Kadri köylüye yaklaşmak isteyen, ancak yaklaşmak için her adımı attıkça ondan uzaklaşmak, kaçmak arzusu duyan, köylünün yanına burnunu tıkamadan yaklaşamayan ince kültürlü şehir aydınlarının temsilcisidir. Bize öyle geliyor ki, *Yaban* belki yazarın farkında olmadan bilinçaltında taşıdığı bir yabancılığın ifadesidir. O, halka, köylüye yaklaşmak, onun hayatına girmek istediğini düşünüyor. Ancak bunu beceremediğinden, bu beceriksizliğini kendi gözünde meşrulaştırmak için, köylüyü iyilikten anlamaz, son derece egoist, aydın kişilere düşman, sevimsiz bir yaratık olarak gösteriyor (Esenel, 1999, s. 96).

Esenel'in derginin üçüncü sayısında anlattığı köy sosyolojisi incelemelerindeki "yöntem arayışları" (Esenel, 1999, s. 97) bir sosyal bilimcinin yöntemini nasıl sorunsallaştırdığı, gündelik yaşamın dinamikleriyle yöntemini uygun hale getirme sancılarının izlerini taşır. Esenel köyde adeta ikinci bir yaşam kurduğundan söz eder. Onun deyimiyle "oraya eleştirmeye değil öğrenmeye gitmiştir" (Esenel, 1999, s. 105). Bir araştırmacı olarak, karşısındakine nasihat vermek yerine, onların ne düşündüğünü dinlemeyi ve anlamayı, onların kendi alanlarındaki bilgilerine, deneyimlerine, dünya görüşlerine saygı duymayı öğrenmesi gerektiğini kavrar (Esenel, 1999, s. 215). Karşılaştığı güçlüklerden, yanlışlarından, aldığı olumlu sonuçlardan söz etmesi araştırma yapacaklar için çok önemli deneyimler barındırma özelliğini taşır. Köye giderkenki kıyafet seçimi, üslubu, beden dili, soracağı soruların seçimi araştırmacının davranış kodlarının haritalandırılması anlamında büyük önem taşır.

Daha sonraki yazılarda Ankara'nın yirmi bir kilometre uzağındaki Etimesgut ilçesine bağlı Elvan köyünün kuruluşundan, kurumlarından, evlerinden, köylülerin yaşam anlayışlarından, ikinci dünya savaşının köy ekonomisine etkilerinden, köydeki değişimlerden, köylerdeki dinsel inanışlardan, erkek çocuğa verilen önemden, çocuk büyütme âdetlerinden, çocuğa bakıştan, köy sağlığı ve üfürükçülükten söz eder. Dikkat çektiği bir diğer nokta köyde kullanılan dil ve söylem farklılığıdır:

Şehir çocuklarının ağızlarına almaktan şiddetle menedildikleri bazı kelimeleri köy çocukları en tabii laflarmış gibi kullanabiliyorlar. Lakin bu çocuklar köy anlayışına göre asla terbiyesiz sayılmazlar. Bu, asla büyüklere karşı saygısızlığa da delalet etmez. Onların hiç kimseyi tahkir hususunda bir kasıtları yoktur. Mesele farklı cemiyet telakkisinden başka bir şey değildir (Esenel, 1999, s. 165).

Köy kadınlarının yaşamı Esenel'in en uzun söz ettiği bölümlerdir. Okur-yazarlıkları, gündelik yaşam dinamikleri, doğum-evlilik-kumalık-ölüm süreçleriyle ilgili ritüelleri yaşayışları kadınlarla geliştirdiği ilişki ağları nedeniyle en yakından gözlemleme fırsatını bulduğu süreçler olmuştur (Esenel, 1999, s. 168-175). Kadınlarla ilgili yazılarından en ilgi çekici olanlarından biri derginin onuncu sayısında yayımlanan (Ekim 1941) Ankara'dan Trabzon'a kadar olan seyahatlerinde gözlemlediği Karadeniz kadınlarını anlattığı makedir (Esenel, 1999, s. 228-232) Günümüzde de değişmeyen³ bir biçimde bir Karadenizli için kadınların, kız çocuklarının sırtlarındaki küfelerle odun taşımaları erkeklerinse kahvede oturmaları alışıldık bir manzaradır. Erkeklerin kadınların yaptığı bu işi üstlenmesi haysiyetsizlik anlamına gelmektedir. Derginin yirmi birinci sayısında (Kasım 1942) yer alan makalesinde Esenel, genel olarak köylerdeki kadının durumundan söz eder ve çözümler geliştirir. Karadeniz ve Orta Anadolu'da kadınların yaptığı işler birbirinden ufak tefek farklılıklar gösterse de kadınlar erkeklerden çok daha fazla çalışmaktadır ve para her zaman erkeklerin elindedir (Esenel, 1999, s. 233-242). Eğer evde erkek yoksa veya askerde ise kadınlar bütün erkek işlerini de yapmaktadırlar. Kadınlardan genelde "eksikli" diye söz edilir. Erkekler kadınlara göre daha temiz, özenli giyinirler. Ziyafetlerde en iyi yemekler erkeklerin sofrasına götürülür. Kadınlar ancak erkeklerin bulunmadığı yerlerde serbest davranırlar. Neşe ve zekâlarını döker ve bambaşka insan olurlar. Kumalık kadınlar açısından başlı başına eza ve sıkıntı anlamına gelir (Esenel, 1999, s. 238). Dayak, erkeğin kadını dövmesi, kadınlar arasında "bir kabahatimi görünce elbette döver" biçiminde algılanmaktadır (Esenel, 1999, s. 239). Köy kadınının erişebileceği en yüksek

³ Yeşim Ustaoglu'nun Karadeniz kadınlarının gündelik yaşamını anlattığı *Sırtlarındaki Hayat* (2004) isimli belgesel filminde de kadınların aynı şekilde sırtlarında küfelerle odun taşıdıklarını görüyoruz.

mevki ise oğlunu evlendirip kaynana olduğu zaman gerçekleşir (Esenel, 1999, s. 240). Esenel çözüm olarak teknik bir devrimi önermektedir. Ona göre, “köy kadınının evine ve ailesine yarayacak bir şeyler öğrenebilmesi, her şeyden önce onun zaman ve enerjiden tasarruf edebilmesine bağlıdır” (Esenel, 1999, s. 241). Hukuksal olarak cumhuriyetle birlikte kadınlara birçok haklar tanınmış olmasına rağmen köyde yaşayan kadınlar için bu söz konusu değildir. Kadınlar, eşitlik, seçme-seçilme gibi hakların farkında bile değildir. Doğum oranının yüksekliği, resmi nikâhın yaygınlaşmaması, kadınların ve kız çocuklarının emek yoğun işlerde çalışmalarının çözümü olarak makineleşmenin üzerinde durmaktadır Esenel’e göre böylece kadınların kendilerini geliştirebilmek için zamanları kalacaktır. Cevriye Kadın ile Fadime Halâ’yı (Esenel, 1999, s. 220–225) ayrı olarak anlattığı bölüm ise köydeki kadınlardan ayrıksı nitelikleri bulunan, sıra dışı, köyde diğerlerinin yadırgadığı kadınların hikâyeleridir.

Türkiye 1940’lı yıllarda nüfusun %80’ninin köylerde yaşadığı ve ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayalı bir ülkedir (Dinçer, 2008, s. 203). *Yurt ve Dünya* dergisi yazarları, başta Esenel olmak üzere,⁴ toplumu bir bütün görmekten hareketle, her âdet ve geleneğin o toplumun bütünü içinde anlamı ve fonksiyonu bulunduğundan, bu cephelerin de birbirine sıkı bir şekilde bağlı olduğundan söz ederek bu olayların hepsini incelemek gerektiğini vurgularlar.

Esenel’in Diğer Çalışmaları

Esenel yalnızca köy sosyolojisiyle ilgili değil *Yurt ve Dünya*’nın yirminci sayısında yer alan (Ekim 1942) “Poker Partileri” başlığını taşıyan yazısında ya da altıncı sayıda yer alan (Haziran 1941) “Mizah Mecmuaları” isimli yazısında ülkede yaşanan başka meselelere de değinir. “Poker Partileri” isimli yazıda Anadolu şehir ve kasabalarında yaşayan yerli halk ile buraya atamayla gelen memur aileleri arasındaki “kaynaşmamayı” (Berkes, 1942, s. 286) dile getirir. Halktan uzak yaşayan memurları ve ailelerini “sıkıntılarını poker partilerinde unutmaya çalıştıklarından” söz ederek eleştirir. Böylelikle taşra kasabasında iki ayrı sınıf ortaya çıktığını vurgular. Daha önceki yazılarının da ana vurgusu olan temassızlığı bir kez daha gündeme getirir. Kasabaya dışarıdan gelenlerin buldukları yeri tanımak, öğrenmeye çalışmak gibi gayretlerinin olmadığından şikâyet eder. Söz edilen dönemde çok yaygın bir anlayış olan münevverin halkı aydınlatması dışında iki tarafın da birbirine öğretecek pek çok şeyi bulunduğunu vurgulayarak yazısını sonlandırır:

Bir taraf ötekenden temizliği, daha iyi yaşamasını, hayat için lüzumlu bilgileri, vesaire, diğeri de ondan kol kuvvetiyle çalışmasını, sabır ve tahammülü, kanaatkârlığı öğrenirdi. Ve muhakkak ki münevverin kazancı da halkın kazancından daha az olmazdı (Berkes, 1942, s. 292).

⁴ *Yurt ve Dünya*, sayı: 1, ilkkânun 1941, s. 26.

“Mizah Mecmuaları” isimli yazıda ise mizah mecmularının toplum yapısını ne kadar yansıtıp yansıtmadığının yanıtını arar. Konuların sıkça tekrarlanmasını eleştirir. Kadın bedeninin nesneleştirilmesinin, cinsiyetçi bakış açısının temayüllerinin Esenel’in yazısında vurgulanması oldukça dikkat çekicidir:

Kadın resimlerinde karikatürize edildiğine delalet edecek hiçbir çizgi yoktur. Bunlar, umumiyetle, vücuttaki cinsî hatlar son derecede tebarüz ettirilerek gayet güzel ve cazip bir tarzda resim edilmişlerdir. Bir karikatürde ihtiyar ve yaşlı bir kadının bulunuşu hakikaten istisnadır. Böyleleri olsa olsa güzel kadın resimlerinin yanına, onlarla mukayese imkânı vermek için konulmuştur... Mizah mecmularının kadın karakterlerinin ne evde, ne dışarıda hiçbir faydalı işi gücü yoktur. Faydalı olmak şöyle dursun, bunlar bir takım muzır mahlûklardır. Genç ve güzel olanları mütemediyen plajlarda, balolarda, şurada burada zengin erkek avlamaya çalışırlar. Çirkin ve yaşlı kadınlar gülünç makyajlar yapar, peruklar takar, zayıflama rejimi takip eder, genç ve güzel erkeklerin peşinde koşarlar. Sorulduğu zaman yaşlarını elliden yirmi beşe indirirler (Berkes, 1941, s. 51-52).

Savaş yıllarını yansıttığı diğer bir yazısı ise derginin otuz dördüncü sayısında yer alan (Ekim 1943) “İstanbul Nasıl Yaşıyor” isimli yazıdır. Savaştan en çok etkilenen kesimler olarak çocuklar ve kente dışarıdan gelen göçmen ailelerle görüşerek onlarla ilgili oldukça çarpıcı gözlemler yapar. (Berkes, 1943b) Böylece, yalnızca köy sosyolojisi alanında değil kent sosyolojisiyle de ilgili ilk çalışmalardan birini gerçekleştirmiş olur.

Esenel, “İrk ve Medeniyet” isimli derginin otuz altıncı sayısında yayımlanan (Aralık 1943) yazısında, ırk üstünlüğü meselesinin zaman zaman fikir ve düşünce hayatımızda ileri sürülen köksüz iddialar olduğunu ileri sürer. Ona göre hiçbir ırk diğerine göre üstün değildir. İrk meselesi milleti birleştirmeye değil, ancak parçalamaya yarar. Bu medeniyet, yüz binlerce senelik bir zaman boyunca bütün insanlığın hep birlikte kurduğu müşterek bir eserdir (Berkes, 1943a, s. 478). Bu yazısında görüldüğü gibi Esenel, bilimde evrensel değerleri özümseydiğini açıkça ifade eder.

Derginin otuz sekizinci sayısında (Şubat 1944) yer alan “Nüfus Meselesi ve Bekârlık Vergisi” isimli yazısında ise nüfusu arttırmak için ileri sürülen bekârlık vergisinin işe yarayamayabileceğini, hükümetin evlenme ve doğumu teşvik etmek yerine çocuk ölümlerinin önüne geçilmesine yönelik politikalara ağırlık verilmesini önerir (Berkes, 1944, s. 81). Günümüzde hâlâ tartıştığımız “üç çocuk doğurma” kampanyasına ilişkin tartışmanın 1940’lı yıllardan beri süregeldiğini ve hükümetlerin sorunu çözme yerine palyatif çözümler üreterek meselenin üstünü kapama yoluna gittiklerini görmekteyiz.

Esenel'in kendisinin de çok önemseydiği ve araştırmaya yönelik son çalışması olan "Hüseyin Rahmi'nin Romanlarında Kadın Tipleri"⁵ (Berkes, 1945) isimli makalesi tez mahiyetinde bir çalışmadır. Esenel kırktan fazla Hüseyin Rahmi romanını inceleyerek oradaki kadın tiplerini betimler. Ona göre Hüseyin Rahmi romanları kısa ömürlü değildir; özellikle gelecek kuşaklar için yazar toplumu çok iyi gözlemlediği, anladığı ve anlattığından son derece önemlidir.

Sonuç

Esenel, *Geç Kalmış Bir Kitap*'ın gecikmişliğinin nedenlerini biraz buruk dile getirir:

O kadar büyük bir hevesle çalıştığım halde hiç bir şey yapamayınca tamamen vazgeçtim. Hiç bir şey yapamaz oldum, çalışamaz oldum. Elli sekiz yaşına kadar çalıştım. Çok yorulmuştum. Yani fena halde yıprandım. Bu süre zarfında kendimle ilgili hiç bir şey yazamadım. Bazı insanlar yazmam konusunda beni teşvik ettiler. Onun üzerine yazmaya başladım. Emekli olduktan iki sene sonra yazmaya karar verdim (Saygılıgil görüşme, 2001)

Behice Boran, Sabahattin Ali, Sabiha Sertel, Zekeriya Sertel, Halet Çambel, Mina Urgan, Cahit Irgat, Pertev Naili Boratav, Hayrünisa Boratav, Adnan Cemgil, Nazife Cemgil, Ahmet Cevdet Kudret ve İhsan Kudret, Rasih Güran ve Muvakkar Güran, Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu gibi pek çok aydın insan Esenel'in baskıları, haksızlıkları birlikte göğüslediği yakın dostlarıdır. Kimisi öldürülür, kimisi ülkesinden ayrılmak zorunda kalır:

Serteller, Türkiye'de yaşayamaz hale geldiler. Geçinecek durumları tamamen ortadan kalktı. Gitmek zorunda kaldılar. Türkiye'ye biraz yakın olabilmek için Bakü'ye yerleştiler. Türkiye'yi çok özlediler... O dönemde Rusya ile mektuplaşmak komünistlik anlamına geliyordu. Baskılar yüzünden hiç mektuplaşamadık (Saygılıgil görüşme, 2001).

Esenel yıllarca köşesine çekilmek zorunda kalır. Kitabını yazdıktan sonra da kapısını çalan pek olmaz. Görüşmemizden sonraki günlerde Şubat 2001 tarihinde yayımlanan kendisi hakkında kaleme aldığım yazıyı ona takdim ettiğimde inanılmaz bir sevinçle karşılamıştı. Bir sosyal bilimci kadın olarak çalışılan güncel konuları, ilgi alanlarımızı merak ediyor; karşılaşmak, sohbet etmek, araştırmalarımız hakkında bilgi sahibi olmak, paylaşımında bulunmak istiyordu. Sohbetimiz sırasında kendi sürecini anlatırken araya serpiştirdiği anekdotlar ikimizi de kimi zaman kahkahaya boğuyor kimi zaman da hüzünlendiriyordu. Esenel, sessizce köşesine çekildiği gibi yine sessizce arkasında bir yığın zengin bilgi birikimini bırakarak 26 Ağustos 2005 tarihinde aramızdan ayrıldı.

⁵ Esenel kendisiyle görüşmemizde bu çalışmayı çok önemseydiğini ve yeniden basılmasını çok arzu ettiğini belirterek bana bir kopyasını vermişti (Saygılıgil, görüşme 2001)

Esenel'in çalışmaları köy sosyolojisinden, kent sosyolojisine, din sosyolojisine, aile sosyolojisine, toplumsal cinsiyete, nüfus meselesine, eğitime ve sosyolojik yönteme kadar bir ömre sığmayacak genişlikte bir yelpaze ieremektedir. Yazının başında belirtildiği gibi biyografilerin ve otobiyografilerin katkısıyla oluşturulacak yeni ve gerekli bir tarih yazımında Esenel'in yaşamı ve çalışmaları haritanın önemli bir parçasını tamamlamaktadır. Yazıyı erken cumhuriyet dönemi aydınlarından Esenel'in kitabından onun son sözleriyle bitirelim:

1945'ten sonra günlük geçim derdi içinde, araştırma ve yazı yazmaya zaten vakit yoktu. Ancak, *ilk köy sosyolojisi araştırmalarımın, gelecek kuşaklar için önemi var; nk Batı lkelerinde yüzyıllar alan toplumsal değişim, Türkiye'de bir kuşakta gerçekleşti. Bu da benim ömür sürecime sığdı...* (Esenel, 1999, s. 279)

Saygılıgil, F. (2014). [Extended Abstract] One of the intellectuals of the Early Republican era: Mediha Esenel (Berkes). *Turkish Journal of Sociology*, 2014/1, 3/28, s.241-244

EXTENDED ABSTRACT

One of the Intellectuals of the Early Republican Era: Mediha Esenel (Berkes)

Feryal Saygılıgil*

Mediha Esenel is a scientist who was born in the beginnings of the First World War and had gone through two world wars. After graduating from Erenköy Girls High school which was the home for many leading women in the early years of the Republic, she began to study in the Department of Philosophy in the Faculty of Literature at Istanbul University and graduated in 1935. As she said, she loved reading and studying so much that she married Niyazi Berkes without knowing him very much and also went to the US with him. During the years she was married to Niyazi Berkes, they went to the University of Chicago in the US. There, she studied general sociology, folklore, archeology, and social anthropology. They returned to Turkey in 1939. Niyazi Berkes was appointed as an associate professor while she was appointed as an assistant at Ankara University Faculty of Language History and Geography. While they were publishing the periodical of *Yurt ve Dünya (Homeland and the World)* Ms. Mediha continued her village studies as part of the folklore research that she carried out at the university. Her PhD thesis was on the Elvan village close to Ankara. In the meantime, she gave lessons on philosophy, psychology and sociology at the Maarif College.

It will be exciting to listen to what Esenel said about that period's Ankara. The *Garip Movement* had just begun. Orhan Veli was one of her closest friends. In the two famous patisseries of Ankara, fierce literary discussions were carried out and Sabahattin Ali and Nurullah Ataç were among the leading figures. Esenel, besides her curiosity in all the branches of fine arts, was a fan of music. She didn't miss any one of the classical western music concerts given at the faculty (Saygılıgil, personal communication, 2001).

Esenel was among the first researchers on villages (Özbay, 2000). Her works where she told of the village and the villagers with her own observations were published in the periodical of *Yurt ve Dünya (Homeland and the World)* in 1940s where the writers Niyazi Berkes, Pertev Naili Boratav, Adnan Cemgil, Behice Boran, Cevdet Kudret and Sabahattin Ali also published their works. In this work Esenel did not only tell about the village and the villager, but

* Assist. Prof. Dr., İstanbul Arel University Faculty of Arts and Sciences Department of Sociology, s.feryal@gmail.com.

also touched upon the situation of women in the villages and the world of the women and men. Esenel's other works like "Family and Women in the Novels of Hüseyin Rahmi" and her graduation thesis "Superstitious Beliefs" is also remarkable. At the same time she wrote in the newspapers of *Vatan* and *Tan*.

In this period The Minister of Education was Reşat Şemsettin Sirer. On the one hand he closed down the village institutes that he named as "sources of plot" and on the other hand he tried to do away with the leftist professors. Esenel was also affected from the oppression policies applied. She was interrogated by the Deputy of Education on what she thought about the villages. During that time she had a son so she couldn't bear the pressure anymore and resigned. Difficult times began for her. After finding a job she had to assume the responsibilities of the job as well as the responsibilities of the home. Esenel translated various works for Yapı Kredi Bankası, Doğan Kardeş Yayınları and Arkın Kitabevi. She wrote a book for the elementary schools. Due to "being labeled as a communist", in none of her translations can we see her name as the translator. In 1953 she went to Canada to Niyazi Berkes with her six-year old son Fikret (Saygılıgil, personal communication, 2001). In Canada she worked for a period of one year in a library full of Turkish books. Upon completing her works there she decided that there was no meaning for her to stay there anymore and returned. In 1954 she broke up completely with Niyazi Berkes.

In 1955 she began to work at Denizcilik Bankası as an English translator. It was a quite difficult job. Both responsibilities at home and the hard work wore her out. There she was faced with injustices. She worked there for about five years. She found the opportunity to relax a little bit when she began teaching philosophy and sociology courses at the Robert College in 1960s. During the time she was at the school, in summer vacations she went to the villages with her students. After a long break she found the opportunity to observe the villages again in the 1960s and 1970s. She observed that the life was not much different than in 1940s. When she went to the village with her students she was in solidarity with the villagers. For example, they built an elementary school from scratch with the help of the masters in the village.

Esenel's book published in 1999 with the title *Geç kalmış bir kitap [A delayed book]* is composed of four parts: The first part has the feature of an autobiography. A sentence in the introduction stating that it depicts women's point of view in the social sciences is quite outstanding (p. 4): "Everyone sees this world from her/his own perspective; especially in our society, men and women have different experiences. Their views of the society are quite different. I have been deep in the rapid transformation processes of our society; therefore, I think I am lucky, and I believe that I have things to tell

the young people”. The second part is related with the method she used in the village researches and her contributions in this area are of significance and very noticeable. The third and the fourth parts are related to the village life all throughout Turkey. Mediha Esenel was known as the ex-wife of Niyazi Berkes till she wrote her book and the last name Esenel did not have any association in the minds of the new generation until they read her book. However, Ms. Mediha has silently and unnoticeably changed her last name to the maiden last name after divorce and deemed it appropriate to hole up in resentment with the exhaustion in years of struggle. Similarly, she left us and is gone on 26 August 2005 leaving a pile of rich information and heritage behind her.

Esenel’s works spread to a wide range of areas from rural sociology to urban sociology, from the sociology of religion to the sociology of family, gender, the issue of population, education and sociological method which would hardly be written in a life-time. In the new and necessary history writing to be constituted with the contribution of monographies on Esenel’s life and works will complete a significant portion of the picture.

Keywords: Mediha Esenel, Rural Sociology, *Yurt ve Dünya*, Gender, Methodology

Kaynakça | References

- Ağduk-Gevrek, M. (1998). Yurt ve Dünya / 1941–1944; 1940’ların “solunun” Ankara çevresi. *Toplum ve Bilim*, Güz (78), 255–270.
- Aksoy, N.(2009). *Kurgulanmış benlikler; otobiyografi, kadın, cumhuriyet*. İstanbul: İletişim.
- Berkes, M. (1941). Mizah mecmuaları. *Yurt ve Dünya, Haziran (6)*, 50–56.
- Berkes, M. (1942). Poker partileri. *Yurt ve Dünya, Ekim (20)*, 286–296.
- Berkes, M. (1943a). Irk ve medeniyet. *Yurt ve Dünya, Aralık (36)*, 478–482.
- Berkes, M. (1943b). İstanbul nasıl yaşıyor. *Yurt ve Dünya, Ekim (34)*, 428–432.
- Berkes, M. (1944). Nüfus meselesi ve bekârlık vergisi. *Yurt ve Dünya, Şubat (38)*, 81–84.
- Berkes, M. (1945). *Hüseyin Rahmi romanlarında kadın tipleri*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi (Ayrı Basım).
- Dinçer, H. (2008). II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de bir dergi: Yurt ve Dünya. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Kasım (42)*, 193–230.
- Ergül, H. (2013). Sunuş. H. Ergül (Ed.), *Sahanın sesleri: İletişim araştırmalarında etnografik yöntem içinde*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Esenel, M. (1999). *Geç kalmış bir kitap: 1940’lı yıllarda Anadolu köylerinde araştırmalar ve yaşadığım çevreden izlenimler*, B. Çelik (Yay. Haz.). İstanbul: Sistem.
- Karadeniz, A.(2002). *Düşünce ve edebiyatımızda Yurt ve Dünya Dergisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Mills, C.W. (2007). *Toplumbilimsel düşün*, Ü. Oskay (Çev.). İstanbul: Der.
- Özbay, F. (2000). Geç kalmış bir yazar: Mediha Esenel. *Virgül, Eylül (33)*, 50-52
- Saygılıgil, F. (2001). Tüketemedikleri kuşaktan bir kadın: Mediha Esenel. *Pazartesi, Şubat (71)*, 18–19.
- Şahin-Güngör, Ö. (2014). Modernleşmenin kaybolmuş ismi: Mediha Esenel. *Eğitim Bilim Toplum, Kış (45)*, 36-65.
- Woolf, V. (2010). *Üç Gine*, İ. Güzel (Çev.). İstanbul: İletişim.